

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	دبیاجه
۳	مقدمه
۳	زبان، خط و متون
۴	نسخه خطی، تصحیح نسخه و تصحیح متون
۶	چاپ و نسخه خطی
۸	کهن ترین گزارش ها از چاپ
۹	ابداع صنعت چاپ در اروپا و نخستین چاپ ها از آثار اسلامی
۱۷	تأسیس چاپخانه در سرزمین های اسلامی
۱۸	تأسیس چاپخانه و تصحیح کتب چاپی در امپراتوری عثمانی
۲۳	تأسیس چاپخانه در امپراتوری هند
۲۶	تأسیس چاپخانه در ایران
۲۸	چاپ سنگی
۲۹	آشنایی با نسخه های خطی
۲۹	اجزاء نسخه و نام های هر کدام
۳۳	انواع متون از دیدگاه حجم و ساختار
۳۷	توصیف اجزاء نسخه بر اساس تصاویر دیجیتالی
۳۸	ابره دفعه آغاز نسخه
۴۱	آستر دفعه آغاز نسخه
۴۱	برگه های آزاد آغاز نسخه
۴۳	فهرست نسخه
۴۳	پشت نسخه
۴۵	آغاز متن (صفحه بسمله)
۴۸	سرلوحه
۴۸	فهرست فصول و ابواب متن
۵۰	تزینات آغاز نسخه های هنری و تزینی

صفحه	عنوان
۵۰	خاتمه متون
۵۰	انجام و انجامه
۵۳	مقدمه متون
۵۳	خطبه
۵۴	فصل الخطاب
۵۴	متن مقدمه
۵۸	فهرست فصول و ابواب متن
۶۰	تفاوت «فهرست اثر»، «فهرست نسخه» و «فهرست آثار مجموعه»
۶۲	رئوس ثمانیه
۶۵	پیشینه تصحیح در ادوار کهن
۶۵	شیوه‌های پیشینیان در مقابله و تصحیح نسخه‌ها
۶۶	نسخه اصل
۶۷	مُسَوَّدَه (/ مُسَوَّدَه)
۷۰	مُبَيَّضَه
۷۶	انتساختن نسخه جدید از روی نسخه‌ای مضبوط
۷۶	مقابله با نسخه منقول عنها
۷۷	مقابله با نسخه‌های دیگر و شیوه‌های ضبط اصلاحات
۷۹	دیگر شیوه‌های تصحیح نسخه‌ها
۸۱	سماع و قرائت
۸۴	بلاغ
۸۷	آگاهی‌های مقدماتی برای تصحیح
۸۷	نام اشخاص و اجزاء آن در ادوار پیشین
۹۳	مقاله و مراجع دستیابی به اطلاعات مقاله‌ها
۹۳	مراجع جستجوی مقالات
۹۵	شیوه‌های ارجاع و تنظیم کتابنامه
۹۶	کلیاتی درباره ارجاع
۹۷	چگونگی ارجاعات به آثار (ارجاع به پدیدآورنده)
۹۸	چگونگی تنظیم کتابنامه (ارجاع به پدیدآورنده)
۱۰۱	معیارهای گزینش متن برای تصحیح
۱۰۶	اهمیت آشنایی کافی با مباحث زبانی و رسم الخطی در تصحیح متون
۱۰۷	زبان و رسم الخط کتاب تصحیحی
۱۰۷	زبان و رسم الخط بخش‌های پژوهشی
۱۰۷	زبان و رسم الخط متن تصحیحی

صفحه	عنوان
۱۰۸	لزوم حفظ رسم الخط در مواردی که تغییر زبانی ایجاد می شود
۱۰۹	ویراستاری متون
۱۱۱	مفهوم کلی تصحیح و قواعد عمومی آن
۱۱۱	لزوم پرهیز از تصحیح خطاهای پدیدآورنده اثر
۱۱۳	اصالت ضبط های متن تصحیحی در برابر دیگر منابع
۱۱۴	لزوم پرهیز از تکمیل متن های دارای نسخه های ناقص با منابع جنبی
۱۱۶	بخش های شش گانه برای چاپ متون تصحیح شده
۱۱۷	دیباچه
۱۱۷	مقدمه
۱۱۷	شناساندن متن
۱۲۴	متن تصحیحی (مراحل تصحیح متن)
۱۲۴	ارزیابی نسخه ها
۱۲۵	اصول گزینش اولیه نسخه ها
۱۲۷	شیوه های مقابله و تصحیح
۱۲۷	مقابله و شیوه های ضبط اختلافات نسخه ها
۱۲۸	مواردی که مقابله نسخه ها امکان پذیر نیست یا ضرورت چندانی ندارد
۱۲۹	شرایط گزینش نسخه اولیه برای انتساخت
۱۳۱	نسخه اولیه برای انتساخت (نسخه اساس) و شیوه های تصحیح
۱۳۵	ضرورت حروف نگاری متن در نرم افزارهای نشر
۱۳۶	چگونگی ثبت اختلافات نسخه ها
۱۳۸	منابع تصحیح متن
۱۵۱	چگونگی رویارویی با واژه های متن
۱۵۲	واژه های شاذ و منابع بررسی آنها
۱۵۴	واژه های عربی در متون فارسی
۱۵۵	لزوم توجه به فضای اجتماعی یا ویژگی های شخصیتی پدیدآورنده
۱۵۶	چگونگی برخورد با عناصر تصویری متون (در تصحیح و چاپ)
۱۵۹	تصحیف و تحریف در متون
۱۶۳	تصحیف و نقطه گذاری حروف
۱۶۴	لزوم توجه به صنایع ادبی
۱۶۵	لزوم توجه به ضبط های دوگانه واژه ها و اصطلاحات یا روایت های گوناگون از یک موضوع
۱۶۶	لزوم توجه به شعرهای متن و کاربرد قواعد شعری در تصحیح
۱۶۸	قاعده اجماع یا کثرت یک ضبط در نسخه ها
۱۶۹	کاربرد اختصارات، رموز و نشانه ها در متون و نسخه های خطی
۱۸۲	تصحیح اطلاعات تاریخ و تراجم در یک متن

۱۸۵	تصحیح گروهی و ملزومات آن
۱۸۷	ضرورت توجه به نسخه‌شناسی
۱۸۷	کاربرد نسخه‌شناسی در تشخیص تاریخ نسخه‌های بی‌تاریخ
۱۸۹	جعل و دست‌کاری در تاریخ نسخه
۱۹۵	تشخیص جعل و دست‌کاری انجامه نسخه‌ها
۲۰۱	کاربرد نسخه‌شناسی در تشخیص میزان افتادگی‌های نسخه
۲۰۴	تعلیقات و یادداشت‌ها
۲۰۵	محدوده تعلیقه‌نویسی
۲۰۶	مواردی که نیاز به تعلیقه دارد
۲۰۷	تخریج
۲۰۸	نمایه‌ها
۲۱۴	کتابنامه
۲۱۵	فهارس و منابع کتاب‌شناسی
۲۱۶	آشنایی با انواع فهرست‌ها
۲۱۷	فهرست‌های کهن
۲۱۸	فهرست‌های کهن فراگیرنده آثار علوم گوناگون
۲۲۲	فهرست‌های کهن آثار نویسندگان یک مذهب
۲۲۵	فهرست‌های کهن از تألیفات یک نویسنده
۲۲۶	فهرست‌های نوین
۲۲۷	فهرست کتابخانه‌ها و مجموعه‌های دارای نسخ خطی
۲۳۴	فهرست‌های مشترک
۲۵۱	کتاب‌شناسی‌های آثار چاپی
۲۵۴	کتاب‌شناسی‌های فهرس (شناسایی کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خطی کشورها)
۲۵۷	بانک‌های اطلاعاتی در زمینه نسخه‌های خطی و متون چاپی در ایران
۲۵۹	مرجع‌شناسی تصحیح متون
۲۶۳	منابع تعاریفات علوم (موضوعات العلوم)
۲۶۷	متون و مراجع جغرافیایی
۲۷۴	متون و مراجع تصحیح اطلاعات تاریخی و تراجم
۲۷۴	طبقه‌بندی و شناسایی انواع متون تاریخ و تراجم
۲۷۷	منابع گاه‌شماری حکومت‌ها و تبارشناسی سلسله‌های حکومتی جهان اسلام
۲۸۱	گونه‌های متون تاریخ در دوره اسلامی
۳۰۳	گونه‌های متون تراجم
۳۲۰	آثار ملل و نحلی، قوم‌شناسی و فرقه‌شناسی
۳۲۵	کتابنامه

دیباچه

این کتاب برای آموزش اصول تصحیح متون تألیف و ساختار آن، بیشتر با هدف آموزش به دانشجویان و نوآموزان تنظیم شده است؛ هرچند بخش‌هایی از آن می‌تواند برای آشنایان با مقوله تصحیح هم سودمند باشد.

برای این مقصود، قواعد عمومی و ضروری‌ترین مباحث مرتبط با تصحیح متون در کتاب مطرح شده و به‌ویژه، شناسایی منابع یا مرجع‌شناسی تصحیح، مورد تأکید بیشتری قرار گرفته است.

بخشی از این مراجع - مانند فهرستگان نسخه‌های خطی - جزو ابزار اصلی و ویژه تصحیح به شمار می‌آیند که درباره آن‌ها به تفصیل بیشتر گفتگو شده است. بخشی دیگر از مراجع، علاوه بر تصحیح، در بسیاری از علوم انسانی کاربرد دارند و در منابع مرجع‌شناسی، کمابیش به آن‌ها پرداخته شده است. در این کتاب، با توجه به میزان تأثیر و اهمیتی که این مراجع در فرایند تصحیح دارند، به شناسایی تفصیلی یا مختصر آن‌ها پرداخته شده است.

باید توجه داشت که بخش عمده‌ای از موفقیت در تصحیح متون، ماحصل تجربیات پیشین یک مصحح است و این موضوعی نیست که بتوان با یک یا چند کتاب به آموزش آن پرداخت. در واقع آنچه بیشتر در آغاز کار لازم می‌نماید، معرفی زوایای گوناگون موضوع و به‌ویژه شناسایی منابع تصحیح است. وقتی مصحح با این موضوعات و منابع آشنا شد، رفته‌رفته در جریان کار با زوایای بیشتر و منابع گسترده‌تری آشنا خواهد شد.

چون انتظار نمی‌رود که یک مصحح تازه‌کار، تجربیات گسترده‌ای در این زمینه داشته باشد، کوشش شد تا مهم‌ترین منابعی که استفاده از آن‌ها برای آغاز کار ضروری است، در بخش‌های گوناگون معرفی شود. البته منابع گوناگونی هم هست که شناساندن آن‌ها در کتابی با این حجم امکان‌پذیر نیست. برای نمونه، خواندن نقدهای خوبی که بر تصحیحات نوشته شده، یکی از بهترین منابع برای آموزش چگونگی رویارویی با مشکلات متون است، اما این موارد را باید هر مصحح تازه‌کاری با توجه به متنی که در نظر دارد جستجو و مطالعه کند. مطالعه تصحیحات دانشمندان طراز اول تصحیح - مانند علامه محمد قزوینی، علامه جلال همایی و

دکتر محمد معین - نیز می‌تواند راهنمای خوبی در چگونگی تصحیح متون باشد. چون در مقولاتی مانند تصحیح، جنبه عملی بر دیگر جنبه‌ها می‌چربد، کوشش شد تا به جنبه‌های نظری، فقط در حد نیاز پرداخته و برای بیشتر مباحث نظری نیز نمونه‌ها و مثال‌هایی ارائه شود.

برخی مهارت‌ها مانند خواندن خطوط گوناگون از مواردی است که با ممارست به دست می‌آید. با این حال، داشتن نمونه‌های خوانده‌شده و مقایسه آن‌ها با اصل نسخه‌ها می‌تواند یاریگر خوبی برای نوآموزان باشد. به همین دلیل کوشش شد تا همه انجمن‌ها یا نمونه‌های خطوطی که در کتاب یاد شده است با بازخوانی نوشته‌های ضروری آن‌ها همراه باشد. در این موارد بهتر است که خواننده کتاب نخست کوشش کند تا این موارد را از روی نسخه بازنویسی و پس از آن، خوانش خود را با شکل بازخوانی شده کتاب مقایسه کند. باید توجه داشت که ممارست در خوانش انواع خطوط، مصححان را از بسیاری لغزش‌ها برکنار می‌دارد؛ به‌ویژه خوانش خطوط خانواده ثلث و تعلیق که صورت‌های شکسته‌نویسی در آن‌ها کاربرد بیشتری دارد.

نکته دیگری که باید به آن توجه داشت این است که فن تصحیح، یک فرایند پژوهشی پویاست که همواره باید در آن به راهکارهای بهتر اندیشید و به همین دلیل نباید آن را در کالبد مجموعه‌ای از قواعد و قوانین تغییرناپذیر محدود کرد. بنابراین، پژوهشگری که تصحیح را به‌عنوان یکی از شاخه‌های پژوهشی خود در نظر می‌گیرد، باید همواره خود را برای اندیشیدن درباره زوایای کار و نوآوری در موارد ضروری آماده کند. با چنین دیدگاهی، پس از مدتی درخواهد یافت که تصحیح و آشنایی با متون، منبعی غنی و ارزشمند برای پژوهش‌های گوناگون و پرورش علمی مداوم مصحح است. بنابراین، هدف ما از تدوین این کتاب، بیش از هر چیز ارائه مقدماتی برای ورود به این شاخه پژوهشی و مهم‌تر از آن، ایجاد این دیدگاه است که هر پژوهشگر و مصححی باید همواره پویایی در پژوهش و اندیشیدن را سرلوحه خود قرار دهد تا بتواند شخصیت علمی و پژوهشی آینده خود را به‌عنوان یک محقق تثبیت کند.

در پایان این دیباجه جا دارد سپاسی داشته باشم از مدیران سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت) که نگارش این کتاب را به اینجانب سپردند؛ به‌ویژه دکتر عبدالرسول فروتن و دکتر مصطفی موسوی که در این زمینه به اینجانب لطف داشتند. امیدوارم این کتاب راهنمای کارآمدی برای آشنایی با مقوله تصحیح باشد.

علی صفری آق‌قلعه

بهار ۱۴۰۰ خ